

A fogyasztás tárgyai

Granasztói Péter (szerk.): Pamutkendő, vasfazék, fajansztányér. Tárgykészítés és fogyasztás Magyarországon az ipari forradalom korában (1750–1850).

(Tabula Könyvek 14.) Néprajzi Múzeum, Budapest, 2018. 391 oldal.

Pamutkendő, vasfazék, fajansztányér – olvashatjuk a Néprajzi Múzeum 2018-ban megjelent Tabula-könyvének címlapján, és már a cím alapján sejthetjük, hogy néprajzi tárgyak állnak a kötet középpontjában. A kiválasztott tárgyak ugyanakkor egy kicsit provokálják is az olvasót: vajon ismernie kellene a pontos jelentésüket, használati módjukat, keletkezési körülményeiket? A Néprajzi Múzeum munkatársait, a tárgyakkal dolgozó muzeológust, az inventáriumokat forgató történészt ugyanezek a kérdések vezérelték, amikor *A köznépi tárgyi világ differenciáltsága és változása a 18–19. századi Magyarországon* című OTKA-program tervezetét benyújtották. Granasztói Péter vezető kutató¹ úgy fogalmazott a projekttel kapcsolatban, hogy a projektmunka során kísérletet tettek

„a tömeges és narratív források, múzeumi tárgyak és ikonográfiai ábrázolások elemzésével [...] a kézműves és az első gyári termékek készítésétörténetének, valamint fogyasztásuknak, szerepüknek feltárására, rekonstruálására a felső polgári-nemesi és a falusi paraszti rétegek között elhelyezkedő, a mintaadásban kulcsszerepet játszó városi-mezővárosi közösségekben” (8).

Az említett kézműves és gyári termékek alatt azonban nem csak kézzel fogható tárgyakat kell értenünk. Granasztói a bevezetőjében hangsúlyozza, hogy a fizikai valóságukban megmaradt tárgyak mellett a kötet legnagyobb részét az inventáriumokban, rajzokon, illetve nyomatokon megjelenő tárgyak teszik ki. Vessünk tehát egy pillantást ezekre a műtárgyakra és forrásokra, amelyeket a Néprajzi Múzeum munkatársai a kutatásaik során vizsgáltak.

A Néprajzi Múzeum műtárgyállománya „a magyar néprajz legnagyobb és legjelentősebb forrása. Mindaz, amit a magyar nép hagyományos műveltségéről s ennek alakulásáról tudunk, nagymértékben ennek a forrásanyagnak

¹ Granasztói Péter 2014 és 2018 között vezette *A köznépi tárgyi világ differenciáltsága és változása a 18–19. századi Magyarországon* című OTKA-projektet. Granasztói mellett a Néprajzi Múzeum munkatársai közül Kemecsi Lajos, Tasnádi Zsuzsanna, Lackner Mónika és Vida Gabriella vett részt a kutatásban. Hozzájuk kapcsolódott a Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskolájának egyik doktorandusza, Kiss Kitty is. A projektet lezáró konferencián jelen volt továbbá Flórián Mária, Szócsné Gazda Enikő és Nagy Zoltán, akik a projektmunkában nem működtek közre.

köszönhető”.² A gyűjteménybeli tárgyak egy jelentős része viszont adatolatlan. Bár Fél Edit szerint Györffy István már 1935-ben felhívta a figyelmet a „néma tárgyak megszólaltatásának” fontosságára,³ ennek ellenére csak az 1950-es évektől, a nyolcpontos leírókarton bevezetése révén vált jellemzővé a tárgyakhoz kapcsolódó kontextus feltárása.⁴ Ugyanakkor a múzeumi tárgyak számának növekedésével, illetve a kutatásmódszertan fejlődésével párhuzamosan többször is felmerült a kérdés, hogy „a múzeumi tárgygyűjtemények hogyan válhatnak még inkább a tudomány forrásaivá” vagy egyáltalán azzá válhatnak-e. Hoffmann Tamás 1969-ben például már azt is felvetette, hogy a múzeumi tárgyak tömege nem is képezheti objektív elemzés alapját.⁵

A modern anyagkultúra-kutatás viszont felismerte:

„[A] bennünket körülvevő tárgyak és a segítségükkel létrehozott társadalmi viszonyok vizsgálatát tévedés lenne csupán a szélesebb horizontú kutatások járulékos következményének vagy »melléktermékének« tekinteni, mivel az önmagában is elegendő okot szolgáltat a tudományos érdeklődésre és kutatásra.”⁶

A múzeumi tárgyak tehát teljes joggal kaptak kiemelt szerepet az említett OTKA-projektben, annak ellenére, hogy korábban „ritkán használták a kutatók a múzeumi tárgyakat kutatás alapforrásaként”. A projekt során különböző múzeumi tárgyak (textilek, rajzok, kerámiák) váltak elsődleges forrássá.⁷

A tárgyak minél alaposabb megismeréséhez a kutatók sokféle történeti (írott) anyagot használtak. Flórián Mária a körözőlevelekben, limitációkban fellelhető viselettörténeti adatokat mutatta be *A közrend társadalomtörténeti kutatásának lehetőségei a feudalizmus utolsó századában* című tanulmányában. Tasnádi Zsuzsanna a hazai és külföldi mintalapokat, okleveleket, vizsgarajzokat elemezve tárta fel a mintakincsben bekövetkezett változásokat. Kiss Kitty a Comenius-sorozatban használt fogalmakat vetette össze szótárak és bibliafordítások szóhasználatával. Szöcsné Gazda Enikő *A dél-erdélyi textilipar 18–19. századi központjai és néhány terméktípusa* című írásában többek között hozományleltárak, nőipari iskolai naplók adatait elemezte. Végül pedig külön ki kell emelnünk az inventáriumokat, hiszen a legtöbb szerző ezeket használta a vizsgálatához.

Bár hagyatéki leltárakat gyakorta vonnak be kutatásaikba a hazai történészek és néprajzkutatók, korábban még nem került sor egy több mint ezer inventáriumot tartalmazó korpusz, továbbá a leltárakhoz kapcsolódó árverések, becslések, végrendeletek szisztematikus feldolgozására. A projekt keretében

² Fejős 2000: 10.

³ Fél 1963: 81.

⁴ Fejős 2000: 37.

⁵ Granasztói 2005: 57.

⁶ Berta 2008: 34.

⁷ Granasztói 2005: 57.

körülbelül 100 000 adatbázisrekord rögzítése történt meg, ennek alapján a kutatócsoport vezetőjeként Granasztói Péter joggal jegyezhetette meg:

„Gyakran készülnek adatbázisok kutatási projektek részeként, de azt gondolom, hogy kevés olyan van, [amelyet] hosszú, éveken keresztül folyó előmunkálatok előztek volna meg, mint az inventáriumgyűjtemény munkatársai által végzetek, amelyek garantálják az eredmény hosszú távú hasznosulását is” (30).

Ennek kapcsán ugyanakkor fontos kiemelni egy egyszemélyes forrásfeltáró munkát is. Nagy Zoltán inventárium-adatbázisának elkészítése ugyanis, bár módszertanát tekintve jól illeszkedik az OTKA-projekthez, valójában nem a program keretében zajlott. Nagy tanulmánya egy közel tíz éven át folyó kutatás eredményeit összegezte, melynek során a szerző egy igen jelentős inventáriumállományt dolgozott fel: elemzése során összesen 160 hagyatéki leltárat rögzített adatbázisba. Az OTKA-projekthez visszatérve, a kutatás keretében a következő települések anyagai kerültek bele a fentebb említett projektadatbázisba: Keszthely és a Keszthely környéki falvak, Veszprém, Cegléd és Kiskunhalas. A kutatócsoport tagjai tehát elsősorban olyan települések hagyatéki leltárait elemezték, amelyekről a korábbi néprajzi, társadalomtörténeti kutatások révén már születtek tanulmányok, másrészt ahonnan a teljes inventáriumállomány bekerült a Néprajzi Múzeumba. A települések kiválasztásánál további szempontot jelentett, hogy eltérő társadalmi összetételűek, különböző gazdasági helyzetűek legyenek.

A nagyszámú inventárium feldolgozását nem vonatkozathatjuk el attól, hogy a Néprajzi Múzeumban található az egyetlen hazai hagyatéki leltárgyűjtemény, az úgynevezett Inventáriumgyűjtemény. A gyűjteményben „az ország különböző leltáraiban szétszórtan megtalálható, és így nehezen felkutatható iratok [hagyatéki leltárak] másolatai” találhatóak.⁸ Az iratok feltárása, gyűjtése és feldolgozása az 1970-es években indult meg. Hoffmann Tamás, a múzeum akkori főigazgatója és a „Benda Gyula” irányításával dolgozó kutatógárda” azt remélte, hogy az inventáriumkutatás során „a néprajzi muzeológia tudományos eredményeit sikerül kapcsolatba hozni a társadalomtudományok egy sor ágának [...] megállapításaival”.¹⁰ A kutatás azonban nem tudta az elvárásokat beteljesíteni, nem sikerült a múzeumban őrzött tárgyakat összekapcsolni a szöveges forrásanyaggal. A program tehát, annak ellenére, hogy Benda Gyula keszthelyi¹¹ és Kocsis Gyula ceglédi

⁸ Árva–Granasztói 2000: 697.

⁹ *A vidéki lakosság gazdaságának és háztartásának felszereltsége a XVII–XX. században* című, 1981-ben indult kutatási projektet Benda Gyula vezette. Benda 1990-től az ELTE BTK Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszékének munkatársa lett, így a tanszék hallgatóit is igyekezett bevonni az inventáriumkutatásba. Ekkor kapcsolódott be Granasztói Péter is a tanszék *Egy szabadalmas mezőváros lakáskultúrájának változása* című OTKA-projektjébe. Árva–Granasztói 2000: 698–701. Granasztói doktori disszertációját is ebben a témakörben írta, ami később nyomtatásban is megjelent. Granasztói 2010.

¹⁰ Árva–Granasztói 2000: 699.

¹¹ Benda 1988; 2006.

vizsgálatai¹² úttörő jelentőségűek voltak, befejezetlen maradt. Hangsúlyozni kell ugyanakkor, hogy e kutatóműhely tevékenységével összefüggésben számos rövidebb tanulmány látott napvilágot,¹³ illetve a múzeumi programhoz nem kötődő kollégákat is a hagyatéki leltárak elemzésére ösztönzött.¹⁴ Ezeknek a kutatóknak és az egykor Benda mellett dolgozó-tanuló történészeknek köszönhetően tehát a múzeumi program félbeszakadása után is megmaradt az inventáriumok iránti érdeklődés, és több mint húsz évvel az inventáriumgyűjtés megindulása után maga a múzeumi program is folytatódhatott. A 2018-ban megjelent *Pamutkendő, vasfazék, fajansztányér* című kötet elkészítésének pedig kimondottan „e befejezetlen nagy múzeumi tudományos program beteljesítése volt az egyik fő célja” (12).

Ahhoz azonban, hogy egy félbeszakadt vizsgálatot folytatni lehessen, nélkülözhetetlen lépés volt, hogy a kutatók a források nyújtotta elemzési lehetőségek korlátaival is számot vessenek. Kiss Kitti *Úst, bogrács, vasfazék és a „rézvasfazék”* című írása az inventáriumkutatás alapproblémáit világítja meg. Annak ellenére, hogy a szerző példaértékű elemzést, nyomozást folytatott annak érdekében, hogy pontos definíciót alkothasson a rézvasfazék fogalmára, vizsgálatát azzal a tanulsággal kellett lezárnia, hogy a forrásokban fellelhető megnevezéseket nem alkalmazták következetesen. Kiss tehát arra figyelmeztet bennünket, hogy még ha egy tárgy jellemzői a hagyatéki leltárak alapján egyértelműnek is tűnnek, akkor is elképzelhető, hogy évszázadokkal ezelőtt a maitól teljesen eltérő jelentést párosítottak a világosnak tűnő megnevezéshez. Granasztói Péter *Tárgyak tengerében. Inventárium, adatbázis, anyagi kultúra* című tanulmányában olyan lényeges kérdéseket vetett fel, miszerint vajon azok a tárgyak, amelyek hiányoznak a hagyatéki leltárakból, ténylegesen hiányoztak-e a háztartásokból, illetve, hogy az inventáriumok segítségével lehetséges-e „az anyagi kultúra időbeli folyamatainak” (43) feltárása? Nagy Zoltán írása a *Dongás faedények elterjedtsége és használata* kapcsán a Granasztói által felvetett egyik kérdést vizsgálta tovább: vajon a leltárak közül melyek tekinthetők reprezentatívnak? A szerző ennek megválaszolásához

¹² Kocsis Gy. 1997.

¹³ Bencsik János tótkomlói és tokaji (Bencsik 1979; Bencsik 1993), Juhász Antal szegedi (Juhász 1989), Tóth Ferenc makói (Tóth 1983), Zólyomi József Nógrád vármegyei (Zólyomi 1974), Horváth D. Tamás keszthelyi (Horváth D. 1989; Horváth D. 1993), illetve Király Ferenc ugyancsak keszthelyi vizsgálatai (Király 1990).

¹⁴ Szűcs Judit csongrádi (Szűcs 1998a; 1998b), Nagy Zoltán szentgotthárdi (Nagy 2013), Kemecsi Lajos tatai (Kemecsi 2001), Szócsné Gazda Enikő háromszéki vizsgálatainak (Szócsné Gazda 2015) eredményeit több tanulmányban tették közzé, nem véletlen tehát, hogy többségüket a *Pamutkendő, vasfazék, fajansztányér* című kötet szerzői közt is megtaláljuk. Az inventáriumkutatás fontos ágának tekinthetőek a hagyatéki leltárak alapján zajló viselettörténeti vizsgálatok: S. Balázs Livia (S. Balázs 1996), Nagy Varga Vera (Nagy Varga 2012), Csiszár Attila (Csiszár 2010), Kovács Kiss Gyöngy (Kovács Kiss 1994) a férfi-, illetve női viselet különböző korszakait tárták fel. Emellett egy-egy személy inventáriumának elemzésére is sor került: Bajzik Zsolt egy tömördi nemes (Bajzik 1997), Perger Gyula pedig egy győri mézesbábos leltárát mutatta be (Perger 2002). Végül meg kell még említenünk, hogy Kocsis Aranka vajkai inventáriumokat tett közzé egy több mint 500 oldal terjedelmű kötetben (Kocsis A. 1997), Horváth József pedig a lébényi plébánosok hagyatéki leltárait vizsgálta (Horváth 2001).

olyan részletes módszertani leírást közölt a hagyatéki leltárak vizsgálati lehetőségeiről, amely az inventáriumok iránt érdeklődő kutatóknak akár sorvezetőként is szolgálhat. Nagy lényeges konklúziót fogalmazott meg a vizsgálati lehetőségek kapcsán: ha a tárgykészletet leginkább tükröző hagyatéki leltárakat keressük, akkor olyan inventáriumokat kell felderítenünk, amelyekben legalább száz tárgy felsorolására került sor, és még az olyan apró tárgyakat is rögzítették, mint az egérfogó vagy a kévekötofa. Az igazán gazdag inventáriumok pedig, ahogyan azt Kemecsi Lajos *Kézművesek – tárgyhasználat – modernizáció* című tanulmányában kifejti, alkalmasak arra, hogy a „gazdasági kapcsolatok hálózatának megrajzolásához” (66), a készárúk mértékének felméréséhez kiindulási alapként használjuk őket, vagy akár a kézművesek lakáskultúrájának és viseletének változásait nyomon kövessük a segítségükkel. Végül pedig hangsúlyozza, hogy e forrásból az iparosok műveltségi szintjére vonatkozóan is fontos adalékok nyerhetők. Számot vetve az inventáriumkutatás problémáival, tekintsük most át, miként tudott felülemelkedni a kutatócsoport azokon a nehézségeken, amelyek az 1970-es, 1980-as években zajló vizsgálatok elakadásához vezettek.

Összesen tíz tanulmányt olvashatunk a kötetben, amelynek szerkezete a kitűzött célnak megfelelő, hiszen az egymástól részben független témákat nem volt szükséges különösebb logikai rendbe illeszteni, de még így is megfigyelhető egy ív a szövegek között. Az elméleti írások a tanulmánykötet elején segítik a többi tanulmány megértését; a rajzkultúrát, a pamutkendőket és a posztót, illetve flanelt tárgyaló fejezetek a német területekkel való kapcsolódásra hívják fel a figyelmet; a dongás faedényekről szóló szöveg és a rézvasfazék rejtélyét fejtegető írás szintén rokonnak tekinthető, hiszen hosszas nyomozómunka révén születhettek meg; a két záró tanulmány pedig országos léptékű összehasonító vizsgálatokra vállalkozott.

A szerzők egyik nagy eredménye, hogy több vizsgálatnak is sikerült múzeumi tárgyakat és inventáriumokat összekapcsolnia, ennek legszemléletesebb példáit a két fentebb már említett tanulmányban, Kemecsi Lajos *Kézművesek – tárgyhasználat – modernizáció. Esettanulmány mezővárosi hagyatéki leltárak forrásbázisának felhasználásával*, valamint Nagy Zoltán *Dongás faedények elterjedtsége és használata a szentgotthárdi és a keszthelyi uradalom falvaiban 1786 és 1846 között* című írásában olvashatjuk. Kemecsi az elemzett gyöngyösi hagyatéki leltárak kapcsán kiemelte, hogy a Szabadtéri Néprajzi Múzeum felföldi mezőváros tájegységében látható gyöngyösi házak egyikének berendezése során a muzeológusok az inventáriumok adatait használták. Az inventáriumok ilyen jellegű felhasználása Hoffmann Tamás szavaira reflektál, hiszen „a levéltárakban fennmaradt leltárak és a múzeumi raktárakban őrzött tárgyak egymásra vetítésével jutunk közelebb a történeti folyamatok megértéséhez”.¹⁵ Bár mindez már talán szétfeszítette volna a kötet kereteit, de különösen érdekes lett volna mellékletként közzétenni a felhasznált inventáriumot, és hozzákapcsolni a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban

¹⁵ Hoffmann 1988: XV.

kiállított tárgyak fényképeit és leltári adatait, ezzel is segítve az ilyen irányú jövőbeni munkát. Nagy Zoltán kutatásának komplex voltát jól mutatja, hogy mivel a szerző több dunántúli szabadtéri néprajzi gyűjtemény dongásfaedény-állományát áttekintette, illetve lexikonok és szótárak alapján tett kísérletet az inventáriumokban említett tárgyak megnevezéseinek tisztázására, így ezen vizsgálatok alapján egy olyan részletes tárgytípológiát tudott elkészíteni, amely a későbbi múzeumi tárgyrendszerezéseket, tárgyzonosításokat is nagyban elősegítheti.

A kötetben Benda Gyula azon kritikájára is igyekeztek reflektálni, miszerint a történészek és néprajzkutatók közötti együttműködés az 1980-as években egyáltalán nem hozta meg a várt eredményt.¹⁶ Lackner Mónika és Tasnádi Zsuzsanna írásai ennek ellenkezőjét bizonyítják: a néprajzkutató muzeológusok kutatásaik során gazdaság- és társadalomtörténeti érzékenységről tettek tanúbizonyságot. Lackner Mónika *Globális trendek, lokális izlés: nyomott pamutkendők a 19. század első felében* című írásában alapvetően ahhoz a hipotézishez kívánt adalékokat szolgáltatni, amely szerint a „köznépi öltözködést a 19. században elterjedő osztrák és cseh nyomott mintás pamutanyagok változtatták meg” (121). Elemzésének kiindulópontjául Divald Kornél nyomott pamutkendő-gyűjtése szolgált, amely kollekció elsősorban vorarlbergi textileket tartalmaz. Lackner szisztematikusan vezeti be az olvasót a nyomott textilek történetébe. A tágabb kontextust a távolsági kereskedelem, az indiai kendők Európában történő forgalomba hozása, illetve az ipari forradalom jelentette, amikor lehetővé vált a drága keleti termékek utánpótlását a gyári termelés révén olcsón és tömegesen előállítani. Megtudjuk, hogy az osztrák pamutgyárak létrejötte és fejlődése milyen rendeletek révén valósulhatott meg, majd a szerző megismerteti az olvasóval a vorarlbergi textilipari centrum létrejöttét, a törökvörös pamuttermékek divatossá válását. Lackner részletesen bemutatja a német szakirodalom eredményei alapján a pamutnyomással foglalkozó vállalkozócsaládok sikeres terjeszkedését, a pamutnyomás technikatörténeti hátterét, majd a magyarországi, 19. századi kereslet alakulását vázolja fel a korabeli folyóiratok híradásai, metszetábrázolásai és boltösszeírások segítségével. A szerző rámutat, hogy a vorarlbergi gyárak az 1830-as évektől kaptak engedélyt lerakatok létesítésére, és a magyarországi kereslet is ekkortól kezdett növekedni, a két folyamat tehát egyértelműen kapcsolatba hozható egymással. Ahhoz, hogy egy-egy néprajzi tárgyat, annak készítését, terjedését, fogyasztását, mindennapi életbe való beépülését minél jobban megismerhessük, ilyen típusú, a globalitás fogalmát¹⁷ kimerítő vizsgálatok szükségesek.

Tasnádi Zsuzsanna *A Rajzkultúra és köznépi díszítőművészet 1770 és 1850 között* című tanulmányának az a kérdésselvetése, hogy a rajzoktatás, az oktatásból kikerült rajzos anyagok hogyan hatottak a hazai díszítőművészet alakulására.

¹⁶ Árva–Granasztói 2000: 703.

¹⁷ A fogalmat (amely az angol global és local szavak egyesítéséből ered) Lajos Veronika használja tanulmányában a többszintű etnográfia módszertanára, amelynek célja a lokális és strukturális szintek összekapcsolása annak érdekében, hogy a „térben és időben szétszórtan elhelyezkedő kulturális jelentések, tárgyak és identitások” áramlását megérthessük. Lajos 2013: 47.

Tasnádi egyrészt hangsúlyozza a külföldi mintalapok, a bécsi rajzoktatás hazai ízlést és mintakincset átformáló szerepét, másrészt kiemeli, hogy a 18. század végén már beszélhetünk központosított rajziskolai oktatásról. A szerző a mintakönyvekben a rajzok mellett megtalálható kéziratos bejegyzéseket is alaposan vizsgálta, ezek, illetve egy-egy kézműves nyomába eredve anyakönyvek, kollégiumi névsorok és diákösszeírások alapján tárta fel a rajzolók iskolázottságát, műveltségét. A névsorok alapján arra is rámutat, hogy mennyire heterogén csoportot alkottak a rajzoktatásban részt vevők, tehát a néprajzi látásmód mellett elemzésében a társadalomtörténeti szempont is érvényesült.

A szerzők a történet- és néprajztudomány módszertani megújulásának eredményeit szintén kamatoztatták. A történeti forrásokban és a múzeumokban fellelhető tárgyakat középpontba helyező könyv módszertanát illetően a tanulmányok az említett modern anyagikultúra-kutatáshoz kapcsolódnak. A tanulmányok célja a tárgyak kulturális életrajzának, társadalomtörténeti kontextusának, illetve a fogyasztás mechanizmusainak feltárása volt, a felsorolt témakörök pedig mind a modern anyagikultúra-kutatás kiemelt vizsgálati területei közé tartoznak. Az írások módszertanát illetően még azt is hangsúlyozni kell, hogy több szerző végzett összehasonlító vizsgálatokat. Nagy Zoltán Benda Gyula keszthelyi adatsorait is bevonta a dongás faedényeket elemző kutatásába. Vida Gabriella annak érdekében, hogy átfogó képet nyújthasson az ország 18–19. századi fajanszhasználatáról és a fogyasztás jellegéről, tatai, veszprémi, keszthelyi, ceglédi, kiskunhalasi, nagykőrösi, kecskeméti, szegedi, debreceni, kismarjai, miskolci és tokaji inventáriumokat is áttekintett. Granasztói Péter kötetet záró tanulmányában pedig Keszthely, Veszprém, Cegléd és Kiskunhalas bútorhasználatát vetette össze.

Vida és Granasztói tanulmányának módszertana kapcsán érdemes kiemelni, hogy mindkét szerző gondosan kapcsolta össze a makro- és mikrotörténeti szinten végzett vizsgálatok tanulságait. Vida Gabriella *Fehér tányérok, györi edények, tót fehértarka tálak. Fajanszok a 18. század végi–19. század eleji köznépi hagyatéki leltárakban* című tanulmányában a fajanszedények magyarországi kereskedelmét, a felvidéki fajanszgyárak létrejöttét tárgyalva vázolta fel a nagyobb régiókra jellemző változásokat, de emellett egy-egy háztartás edénykészletéről is pontos képet adott, részletesen tárgyalta például a Pepik Márton miskolci szücsmester és fia, illetve unokája inventáriumában összeírt kerámiákat. Granasztói Péter *Szők-röngy, láda, sublót, kanapé. A bútorhasználat differenciálódása Magyarországon a 18. század második és a 19. század első felében* című írásában rámutatott arra, hogy azért nélkülözhetetlen makro- és mikroperspektívából is elemezni a lakáskultúra változásait, mert a kvantitatív adatok a szélesebb társadalmi rétegeket érintő folyamatokat tudják láttatni, míg az egyedi esetek az összetett kulturális, társadalmi háttérrel képesek bemutatni. Ennek megfelelően először a bútorok elterjedésének főbb lépéseit vette górcső alá Keszthelyen, Veszprémben, Cegléden és Kiskunhalason, a bútorok értékhierarchiáját mutatta be az 1821–1825 közötti árverési adatok alapján, a tanulmány utolsó fejezetében (*Bútordivat: mintaadók és követők*) pedig egy izgalmas mikrovizsgálatban követte nyomon az egyes bútorok

elterjedésének folyamatát a négy településen. A kiskunhalasi sublótok vizsgálata kapcsán az alábbiakat tudhatjuk például meg:

„A mikrovizsgálat egy sublóthoz fűzött, az összeírók által rögzített megjegyzés alapján indulhatott el, amely a nemes, 1724-ben született Gózon János inventáriumában olvasható: »kiházásításkor elvitte Zsuzsanna«. Ez a megjegyzés mindenképp azt jelzi, hogy 1809-ben a vagonos nemeslányok sublóttal házasodtak” (373).

A négy éven át tartó OTKA-projekt eredményeként megszületett adatgazdag, terjedelmes, nagyszámú illusztrációt felvonultató tanulmánykötet szerzői tehát a történeti néprajzi módszertan eszköztárát, a művészettörténeti, művelődéstörténeti, társadalomtörténeti, muzeológiai, kézművesipar-történeti és a modern anyagikultúra-kutatás eredményeit felhasználva mutattak rá, hogy milyen sokféle adat és megközelítési mód szükséges ahhoz, hogy egy-egy tárgy élettörténetét jobban megismerhessük. Ugyanakkor azt is mindvégig hangsúlyozták, hogy a megismerés soha nem lehet teljes, bizonyos kérdéseket a fennmaradt források segítségével sem lehet tisztázni.

Az OTKA-projekt fent idézett céljaihoz visszatérve, kijelenthetjük, hogy a kötet eleget tett a vállalásoknak, az egyes tanulmányok rávilágítottak a kézművesek és manufaktúrák köznépi tárgyi világot átformáló tevékenységére, az ipari forradalom tárgykészítést, fogyasztást és mindennapi tárgyhasználatot megváltoztató hatásaira. Mindemellet a kutatás fontos hozadéka, hogy a szerzők országos körképet tudtak adni, hiszen vizsgálataik nem korlátozódtak sem a Néprajzi Múzeumban található tárgyakra, sem az Inventáriumgyűjtemény forrásaira: a minél pontosabb és minél szélesebb körű kép felvázolásának érdekében a projekt keretében ezek mellett számos további gyűjteményben folytattak kutatásokat. Egyes tanulmányokban a szerzők német forrásokat is vizsgáltak: az osztrák, német és magyar területek közötti, ilyen jellegű kapcsolatok hangsúlyozása szintén elengedhetetlen, egyúttal követendő példa a hazai tárgykultúra-elemzésekben.

Az elvégzett munka kapcsán végül hangsúlyozni kell, hogy mindez azért is egyedülálló, mert a történeti néprajzi jellegű vizsgálatok esetében az elmúlt évtizedekben nem beszélhetünk kutatócsoportok által végzett vizsgálatokról. Bár a projekt lezárult, bízunk benne, hogy a pamutkendő, a vasfazék és a fajansztányér után újabb tárgyak kerülnek majd bele egy következő könyv címébe, amelyek a Tabula-kötetben nyitva hagyott kérdések mentén és a kézművesipar-történet, a történeti néprajz, a társadalomtörténet soha ki nem meríthető témakörében, a létrehozott adatbázis segítségével fognak újabb színvonalas tanulmányok révén még közelebb vinni bennünket a magyarországi köznépi tárgykészítés és -fogyasztás újkori történetének megismeréséhez.

Kovács Evelin

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Árva Judit – Granasztói Péter 2000: Inventáriumgyűjtemény. In: Fejős Zoltán (főszerk.): *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei*. Budapest, 697–713.
- Bajzik Zsolt 1997: Életmód a 18. században: Chernel Jób tömördi nemes 1784. évi hagyatéki leltára. *Vasi honismereti és helytörténeti közlemények* (22.) 1. 51–59.
- S. Balázs Livia 1996: A XVII. századi győri hagyatéki leltárak viselettörténeti adalékairól. In: Korkes Zsuzsa (szerk.): *Viselet és történelem, viselet és jel. Az aszódi Petőfi Múzeumban elhangzott néprajzi konferencia előadásai 1996. augusztus 15.* Aszód, 23–35.
- Bencsik János 1979: *Kísérlet a paraszti üzem és háztartás tárgyi ellátottságának rekonstrukciójára (Tótkomlós a XIX. sz. közepén)*. Kézirat. Az inventáriumgyűjtemény külön kezelt iratai.
- Bencsik János 1993: *Tokaj társadalma a tárgyak tükrében (1774–1849)*. Sátoraljaújhely.
- Benda Gyula 1988: *A keszthelyi uradalom 1850 előtti hagyatéki és vagyoni összeírásai I. Keszthely 1711–1820*. (Fontes Musei Ethnographiae 1.) Budapest.
- Benda Gyula 2006: *Társadalomtörténeti tanulmányok*. (Szerk. Bácskai Vera – Gyurgyák János – Kövér György.) Budapest.
- Berta Péter 2008: Szubjektumok alkotta tárgyak – tárgyak által konstruált szubjektumok. Interakció, kölcsönhatás, egymásrautaltság – az „új” anyagikultúra-kutatásról. *Replika* (63.) 11. 29–60.
- Csiszár Attila 2010: Adatok a kapuvári népviselet történetéhez: Varga Józsefné Sipőcz Terézia hagyatéki leltára (1880). *Arrabona* (48.) 1. 147–158.
- Fejős Zoltán 2000: Útmutató néprajzi gyűjtemények értelmezésére. In: Fejős Zoltán (főszerk.): *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei*. Budapest, 9–49.
- Fél Edit 1963: Régi muzeumi tárgyak megszólaltatása új gyűjtésekkel. *Néprajzi Értesítő* (45.) 81–90.
- Granasztói Péter 2005: Tárgyak társadalomtörténeti kontextusban. A tárgyi világ statisztikai elemzésének új lehetőségei. *Néprajzi Értesítő* (87.) 57–68.
- Granasztói Péter 2010: *Az eltűnt mindennapok nyomában. Mezővárosi társadalom a tárgyi világ tükrében*. (Kiskunhalas 1760–1850.) Budapest.
- Hoffmann Tamás 1988: Előszó. In: Benda Gyula: *A keszthelyi uradalom 1850 előtti hagyatéki és vagyoni összeírásai I. Keszthely 1711–1820*. (Fontes Musei Ethnographiae 1.) Budapest, XIII–XIX.
- Horváth D. Tamás 1989: Lichtenovner Ferenc (1775–1847) keszthelyi ácsmester hagyatéka In: Nagybakay Péter – Németh Gábor (szerk.): *VI. Kézművesipartörténeti Szimpózium: Veszprém, 1988. november 15–16.* Veszprém, 133–139.
- Horváth D. Tamás 1993: Egy mezővárosi iparos a reformkor kezdetén: Steindl György keszthelyi rézműves hagyatéka. *Agrártörténeti Szemle* (35.) 1–4. 14–38.
- Horváth József 2001: Lébényi plébánosok hagyatéka a 18–19. század fordulóján. *Arrabona* (39.) 1–2. 329–364.
- Juhász Antal 1989: Szegedi parasztok hagyatéki leltárai 1784–1824. In: Égető Melinda (szerk.): *Történeti-néprajzi források a XVIII–XIX. századból*. Budapest, 139–174.
- Kemecsi Lajos 2001: Tatai csapók és posztosok hagyatéki leltárai. *Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei* (8.) 181–216.

- Király Ferenc 1990: Könyv és olvasója Keszthelyen a 19. század első felében (Adatok egy dunántúli kisváros olvasástörténetéhez). *Művelődéstörténeti tanulmányok. Zalai gyűjtemény* (31.) 165–191.
- Kocsis Aranka 1997: *A vajkai szék nemesei. Hagyatéki leltárak a 17–19. századból*. Pozsony.
- Kocsis Gyula 1997: *Hagyatéki iratok Cegléd: 1755–1820*. Cegléd.
- Kovács Kiss Gyöngy 1994: Polgári viselet és ékszerek a 17. századi Kolozsváron. *Korunk* (3.) 5. 113–118.
- Lajos Veronika 2013: A modernitás eleganciája. A kritikai szembenézés társadalomtudományi gyakorlatának néhány aspektusa. *Kultúra és közösség* (4.) 4. 43–54.
- Nagy Zoltán 2013: Történeti források feltárásának tanulságai: Bortároló hordók és gabonátároló eszközök, dongás edények a szentgotthárdi apátság falvaiban a hagyatéki leltárak tükrében 1786–1846. 1. rész. *Savaria* (36.) 279–320.
- Nagy Varga Vera 2012: Ceglédi férfiviselet a 19. századi hagyatéki leltárakban. In: Kocsis Gyula – Nagy Varga Vera: *Emlékeztető könyv régi Ceglédekről. Válogatás Kocsis Gyula, Nagy Varga Vera történeti és néprajzi írásaiból*. Cegléd, 81–93.
- Perger Gyula 2002: Johann Georg Suntag győri mézesbábos 1721. évi hagyatéki leltára. *Arrabona* (40.) 1–2. 213–238.
- Szócsné Gazda Enikő 2015: *A háromszéki hozomány a 19. században*. Szentendre.
- Szűcs Judit 1998a: Egy csongrádi tímár hagyatéki leltára. *Ethnographia* (109.) 2. 629–658.
- Szűcs Judit 1998b: Csongrád társadalma a tárgyakban: Harmai Rozália csongrádi földművesné leltára. (Forrásközlés és forráselemzés). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve: Studia Ethnographicae* (2.) 5–36.
- Tóth Ferenc 1983: *A makói parasztgazdaságok ellátottsága 1781-ben*. (A Makói Múzeum füzetei 33.) Makó.
- Zólyomi József 1974: Egy dejtári (Nógrád megye) gazda hagyatéki leltára 1855-ből. *Ethnographia* (85.) 1. 65–69.